

JANNEKE
STEGEMAN

ALLES
MOET
ANDERS!

BEVRIJDINGSTHEOLOGIE VOOR
WITTE NEDERLANDERS

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Dit essay werd uitgegeven ter gelegenheid van de Nacht van de Theologie,
23 september 2017

Vormgeving: Mulder van Meurs

ISBN 978 90 239 5896 3

ISBN e-book 978 90 239 5211 4

NUR 700

© 2017, Uitgeverij Boekencentrum/Uitgeverij Kok, Utrecht

www.kokboekencentrum.nl

Uitgeverij KokBoekencentrum vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

INLEIDING

Theologie zit het leven dicht op de huid. Alle relevante levensvragen zijn theologische vragen. Dat is een brede omschrijving, maar ik vind dat je theologie niet te veel moet inperken.

Het beeld dat gelovigen en ongelovigen van theologie hebben is vaak beperkt en benauwend. Theologie gaat dan om kerk, kerkgeschiedenis en kerkleer. ‘Kun je dat ook theologisch verwoorden?’ vroeg iemand toen ik iets had gezegd over liefde en verzet. Maar wat ik net had gezegd wás theologie, ook al had ik het niet over God, genade of kerk gehad. Letterlijk is theologie spreken over God, maar net zo vaak breng ik als theoloog God niet ter sprake. Theologie kan ook worden opgevat als de beschrijving van hoe mensen door de eeuwen heen over God hebben gesproken. Zo’n historische benadering blijft op een afstand. Voor mij is een theoloog nooit een neutrale buitenstaander. Theologie formuleert ook geen universele antwoorden op grote vragen. Pas in de negentiende eeuw werd religieuze waarheid steeds meer gedefinieerd als harde feitelijkheid, in plaats van de vorming van een levenshouding. Dat was een reactie op het waarheidsbegrip van de moderne tijd. Religieuze waarheid werd vastomlijnd, een perkje met gras erom, en erbuiten mag je niet.

Voor mij is theologie de taal vinden voor wat het nu betekent, in mijn positie, om me te verbinden met de christelijke traditie. Dat levert beweeglijke theologie op, want contexten en vragen veranderen in dit gesprek met de traditie steeds. Ik zou zelfs zeggen dat verandering de enige constante is in de christelijke traditie. Traditie die steeds transformeert blijft leven. Je kunt alleen werkelijk doorgeven wat je eerst jezelf hebt eigen gemaakt. In dat

proces van toe-eigening verander je en de traditie verandert mee.

Waarheid die er dik bovenop ligt, is saai en verstikkend. Het is er al, het hoeft niet meer gevonden te worden en het daagt niet uit. De traditie is wat mij betreft geen meetlat. Ik heb geen behoefte om Bijbel of traditie te redden, wel te vernieuwen en relevant te houden. Het gaat mij om waarheid die voortkomt uit de werkelijkheid van je eigen leven. Deze waarheid is fysiek, niet in de eerste plaats intellectueel. Het is het soort waarheid die gelinkt is aan je eigen lichaam en die je op het spoor komt als je je verbindt of in verzet komt. Waarvoor je je eigen lichaam misschien zelfs op het spel durft te zetten, een waarheid die je aan den lijve voelt.

Geloven is gevaarlijk: het is kritisch op de bestaande orde, het is grensoverschrijdend en radicaal. Geloof functioneert op het niveau van het individu, en bindt mensen samen tot een groep. Dat maakt het een explosief en effectief middel in handen van volksmenners. Maar in het radicale en verbindende zit precies ook de waarde van geloof. Wie gelooft, wil de wereld anders: menselijker, gelijkwaardiger en rechtvaardiger.

VOOR WIE IS DIT ESSAY?

Nawal Mustafa, juriste, Somalisch-Nederlands en moslima zei in een lezing bij Amsterdam United:

‘Voor mij is het persoonlijke altijd politiek. Mijn lichaam is niet van mij. Het is van degenen die me bekritisieren omdat ik zichtbaar islamitisch ben. [...] De bepaaldheid van het niet-witte lichaam is cruciaal geweest in debatten over identiteit en burgerschap. [...] Ik denk dat het tijd is om de blik te richten op het witte lichaam en zijn context.’

Precies. Het is hoog tijd onze blik te richten op het witte lichaam, dat ons als zo neutraal voorkomt. Dat geldt zeker ook

in de theologie. Als student theologie leerde ik over contextuele theologie en dat was altijd theologie van andere mensen: Latijns-Amerikaanse mensen, zwarte mensen, transmensen. De suggestie is dat zij een context hebben, en wij niet. Alleen feministische theologie ging ook over mij – maar toen ik studeerde, was de feministische theologie alweer naar de marge teruggedrongen. Zo lijkt het alsof ‘zij’ contextueel zijn, wij niet. Wij witte Nederlanders blijven buiten schot.

Op deze manier zweeft Europese witte theologie boven de werkelijkheid. Die theologie doet alsof ze universeel en normatief is en niet uitgaat van een bepaald perspectief. Dat is onzinnig: alle theologie is contextueel. De contextuele stemmen uit de marge brengen ook onze positie en de manier waarop onze blik bepaald is aan het licht. Het is tijd ons los te maken uit de illusie dat onze theologie toch nog universeel is. ‘Wij’ in dit essay verwijst dus naar witte Nederlandse christenen en soms naar witte Nederlandse protestanten.

Ik ben een witte vrouw. Een witte vrouw met een relatie met een man, ik ben extreem hoogopgeleid, met een gezond lichaam dat past bij hoe ik me voel. Het is een flinke lijst van dingen die bij mij horen en die privileges met zich meebrengen. Het doet er allemaal toe. Het bepaalt wat ik zie, en zeker wat ik niet zie. Nog nooit werd ik geminacht om mijn seksuele identiteit. Nog nooit werd een dierbare van mij vermoord. Nog nooit werd land van mij afgenomen. Nog nooit voelde ik me bedreigd of zelfs maar onheus bejegend door een Nederlandse gezagsdrager. Er is maar een groep voor wie het doorgaans nog moeilijker is dan voor mij om de eigen positie te zien, en dat zijn witte mannen, witte mannen die op vrouwen vallen en zich prima op hun gemak voelen in hun witte lichaam. Bevrijding van de blinde vlekken die horen bij onze posities is nodig.

Doet de lichamelijke contextuele theologie ertoe, in christelij-

ke theologie? Ja. Incarnatie – God die zich verbindt met menselijke lichamen – stelt niks voor als het alleen over sommige lichamen gaat, of als in het hart van de incarnatie alleen een wit lichaam gedacht is. Incarnatie met vlees op de botten gaat over ons allemaal, onze ervaringen en in de eerste plaats over gemarginaliseerde lichamen. Volgens de geboorteverhalen werd Jezus in de marge geboren: uit een vrouw die ongehuwd zwanger was, in een spelonk.

Theologie is leuker, spannender, ongemakkelijker en relevanter als het zich van de pretentie van neutraliteit ontdoet. Zoals gezegd: alle theologie is contextuele theologie, ook al hult het zich soms in universele taal. Theologie gaat over onze vragen, hier en nu, of het gaat nergens over.

Ik zie dat de thema's die in zo'n contextuele theologie worden aangesneden – witheid, seksuele en genderidentiteit – leiden tot onzekerheid. Dat bleek bijvoorbeeld na het besluit van de NS om mensen in de trein in het vervolg als 'reizigers' aan te spreken. Mensen waren verward: is dan niet iedereen man of vrouw? Of dame of heer?

Ook het gesprek over racisme levert een hoop angst en woede en frustratie op. Mensen voelen het als een aanval op de Nederlandse identiteit. 'Al dat gepraat over racisme is juist racistisch', hoor ik regelmatig, of: 'praten over witte mannen, dat is pas zwart-wit'. Als je veel privileges hebt en nooit echt last had van structurele uitsluiting klinkt een term als 'witheid' of 'wit privilege' vervreemdend. Alsof mensen een probleem creëren. Maar het probleem was er allang, het ontstaat niet pas nu het woord witheid vaker opduikt in de media. En het is nodig dat we dat erkennen. Als we problemen durven aan te pakken en erkennen, kan er iets mooiers ontstaan.

Dat gebeurt niet als we reageren vanuit angst. De formerende partijen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie willen les in de grondwet en het Wilhelmus verplicht stellen op scholen. Er

moet aandacht worden besteed aan de nationale identiteit. Het eerdere pleidooi van D66 voor lessen over kolonialisme en slavernij is niet terug te vinden. Het voorstel is symboolpolitiek: het levert geen echte bijdrage aan het debat over onze nationale identiteit. In plaats daarvan krijgt die nationale identiteit Facebook-achtige trekken: allemaal mooie momenten en glanzende foto's. Waarom durven we het niet aan onze hele geschiedenis in ogenschouw te nemen? Dat lijkt me een kenmerk van een gezonde en gebalanceerde identiteit.

Overigens, over wat racisme is zijn verschillende opvattingen. Racisme is geen algemeen menselijk verschijnsel. Vooroordelen en wij-zij-denken zijn dat wel. Zodra er sprake is van groepsidentiteit, worden anderen buitengesloten. Met de term racisme doel ik op structurele uitsluiting op basis van een specifieke ideologie. Racisme is een ideologie die mensen onderverdeelt in 'rassen' en die het 'witte ras' superieur verklaart.

Racisme begint bij 'racialisatie': een groep mensen tot anders en minder verklaren op grond van kenmerken die aan hen worden toegeschreven, aan hun lichamen, hun cultuur, hun levensbeschouwing. Op grond waarvan zouden ze tot een 'ras' behoren? 'Ras' is niet iets echts, iets biologisch, het wordt gecreëerd.

Racialisatie was onderdeel van de koloniale strategie. Er was een ideologie nodig die legitimeerde dat witte mensen over anderen – zwarte en bruine mensen - heersten en recht hadden op hun land. Die ideologie van superioriteit was nooit alleen gebaseerd op vermeende lichamelijke eigenschappen, maar ook op cultuur, taal en religie. Niet alleen witheid was superieur, maar de christelijke, witte, westerse cultuur was dat. Nog specifieker: de witte, heteroseksuele cis-gender man stond aan de top van de koloniale hiërarchie.

Racisme heeft een geschiedenis die dus verbonden is met het kolonialisme. Racisme als wetenschappelijke ideologie ontwik-

kelde zich pas in de negentiende eeuw, maar wel als ‘seculiere’ vertaling en transformatie van oudere koloniale hiërarchieën. Het proces van racialisatie begon al veel eerder.

Voor Europeanen in de moderne tijd – wetenschappers, politici, dominees, theologen – was racisme een moreel en empirisch gerechtvaardigde manier van denken, schrijft Shawn Kelly in zijn boek *Racializing Jesus*. De Bijbelwetenschap is beïnvloed door geracialiseerd denken, zegt Kelly. Een voorbeeld is de term ‘authenticiteit’, onder andere gebruikt door de beroemde twintigste-eeuwse Duitse Nieuwtestamenticus Rudolf Bultmann. Kelly benadrukt dat hij niet zegt dat Bultmann een antisemiet is; wel gebruikt Bultmann een tegenstelling tussen het authentieke, vrije en universele christendom en het legalistische, beperkte jodendom die teruggaat op Hegel, over wie later meer. Kelly spreekt van ‘geracialiseerd’, omdat joden geassocieerd worden met stilstand en onechtheid en christenen met vooruitgang en authenticiteit.

Voor we kunnen ontdekken hoe een contextuele theologie eruitziet, moeten we eerst zichtbaar maken hoe theologie heeft bijgedragen aan zwart-witdenken. Dat is een spannend proces. Gelovig zijn betekent ook: de onrust volgen, angst erkennen, ongemak toelaten en ontdekken dat de vragen die daaronder zitten ertoe doen.